

„מטה מיוחד רוזנברג“ להחרמת יצירות אמנות ותרבות בשטחי בריה״מ הכבושים

הגורמים להקמת „מטה מיוחד רוזנברג“, סמכויותיו ותפקידיו

בשטחי ברית-המופצות הכבושים על-ידי גרמניה הנאצית בשנים 1941–1944 פעלה יחידה מיוחדת שתפקידה היה להתאים אוצרות תרבות ואמנות שהיו בבעלות המדינה הסובייטית, מוסדותיה הציבוריים, המפלגתיים, העירוניים, המדעיים והכנסיתיים וכן אלה שהיו בבעלות יהודית, פרטית או ציבורית, אוצרות תרבות ואמנות אלה, לאחר מכן, הועברו לגרמניה. יחידה מיוחדת זו כונתה „מטה מיוחד רוזנברג“ (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) והיתה כפופה לאלפרד רוזנברג, מחקר מקיף על פעולות ה„מטה“ עדיין לא נערך. מאמר זה הוא בבחינת סקירה כללית על הקמתו ופעולותיו של „מטה מיוחד רוזנברג“ בשטחי ברית-מ הכבושים, תוך שימת דגש על החרמת והרס אוצרות התרבות והאמנות היהודיים.

אלפרד רוזנברג היה בין הראשונים שהצטרפו למפלגה הנאצית והוא נחשב בת לאידאולוג ומומחה לבריה״מ. לאחר עליית הנאצים לשלטון הוא מונה לראש המשרד לענייני-חוץ של המפלגה הנאצית (תפקיד בלתי-חשוב בהשחאת לשרי החוץ), וכמפקח על החינוך האידאולוגי של המפלגה הנאצית. בתוקף תפקידו זה הוא תכנן, ואף קיבל אישור של היטלר, להקים „בית-ספר גבוה של המפלגה הנאצית“ (NSDAP Hoheschule) שהיה צריך לשמש מוסד אידאולוגי מרכזי לחקר ולימוד הגרמניות ושורשיה ההיסטוריים, הנאציונל-סוציאליזם ותרבותו וכן על תולדות הרייך השלישי. במסגרת הכללית של „בית-הספר הגבוה“ היו צריכים להיכלל מוסדות מחקר ומדע אחדים. ב־19 באפריל 1939 הוקם בפראנקפורט ה„מכון של מפלגת הפועלים הנאציונל-סוציאליסטית לחקר השאלה היהודית“, שהיה צריך להיות חלק מ„בית-הספר הגבוה“. באותו זמן הוקמה בברלין „הספרייה המרכזית“ (Zentral Bibliothek), גם היא כחלק מ„בית-הספר הגבוה“.

כמממנה על הקמתו של „בית-הספר הגבוה“ ובתוקף תפקידו כאחראי על המכון לחקר השאלה היהודית, פנה רוזנברג להיטלר אחרי גפילת צרפת וביקש ממנו רשות לסרוק בספריות ובארכיונים כדי לגלות חומר יקר-ערך, וכן נכסי תרבות יהודיים ללא בעלים ולהעבירם לגרמניה. ב־17 בספטמבר 1940 הוקם, לפי פקודת היטלר, „מטה מיוחד של רייכסלייטר רוזנברג“ לפעולה בארצות הכבושות במערב אירופה. מטה זה אורגן לפי מחלקות אלו: מחלקה לגרשאים אידאולוגיים, מחלקה לנושאי מדע, מחלקה לחפצי אמנות, מחלקה למוזיקה, מחלקה לתערוכות (לצרכי תעמולה) וכו'. מקום מושבו של המטה המיוחד היה בברלין. המכון לחקר השאלה

היהודית נ, הספריה המרכזית לא היו כפופים ל, מטת המיוחד של רוזנברג, אך בהיותם כפופים לרוזנברג אישית ומכיוון שהיה עליהם לקבל חלקים מנכסי התרבות הנוגעים לנושא פעילותם, שותפו אנשיהם בחיפוש ובתחזמה בארצות התיכונות.

, מטת מיוחד רוזנברג ביצע החרמות של אוספים גדולים של חפצי אמנות ותרבות יהודיים או שחיו בבעלות יהודים. בצרפת הגיע מיספרם של חפצי אמנות שהחרמו ל-21,903 חם נשלחו לגרמניה ב-137 קרונות-משא מיוחדים.¹ כמריכן תחרמו 55 אלף ספרים שנשלחו בחלקם ל, ספריה המרכזית בברלין ואלה הנוגעים לנשאים יהודיים הועברו לסטון בפראנקפורט.² בהוראת של גרינג מ-1 במאי 1941 ניתנה הסמכות ל, מטת מיוחד רוזנברג להחרים ולהעביר לגרמניה חומר דוקומנטארי ואוצרות תרבות מכל ארצות אירופה הכבושות עליידי גרמניה הנאצית. בפתיחה להוראה זו נאמר: ,המאבק נגד היהודים, הבונים תחושתיים ובגריבריתם ונגד הכוחות האידאולוגיים העוינים היא משימת עליונה של הנאצינאל-סוציאליזם בזמן המלחמה".³ בתוקף הוראה זו הפעיל רוזנברג את מטתו המיוחד גם בארצות הבלקאן. שנכבשו בקיץ 1941.

הפלישה לברית"ס ב-22 ביוני 1941 פתחה אפשרויות גדולות לפני גורמים שונים בגרמניה הנאצית, שלהם אינטרסים מגוונים ולעתים סותרים. להשתלט על אוצרות תרבות ואמנות שחיו גם מתקופת הצארים וגם מזו הסובייטית.

בעקבות הצבא הפולש נעה יחידה מיוחדת של משרד-התחן הגרמני בראשותו של שטורמבאנפיהרר בארון פון קונסברג (Kunze) שתפקידה היה להשתלט על הארכיונים של הנציגות תורות שפעלו מקודם בארצות הבלטיות ובהמשך גם על הארכיונים של משרד-התחן הסובייטי במוסקבה. יחידה זו החרמה לא רק חומר ארכיוני הנוגע לה, אלא שלחה את ידה גם בהחרמת חומר בעל ערך בתחום האמנות והתרבות ממוזיאונים, מספריות ומאוספים אחרים. יחידה גרמנית נוספת יתיכנה את פעולותיה ביטחי בריה"מ, ובעיקר שאפה להשתלט על אוצרות האמנות והתרבות של לנינגראד (שלפי הערכת הגרמנים עמדה להיכבש עוד כסתי 1941), היתה יחידה שפעלה מטעמו של ד"ר האנס פוסה, מנהל מוזיאון לאמנות בדרדן. פוסה קיבל מינוי סודי מטעם היטלר לפעול לריכוז אוצרות אמנות מכל אירופה, במטרה להקים בעתיד מוזיאון ענק בלינץ שבאוסטריה, עיר הולדתו של היטלר, שיחן ביטוי להשקפת-העולם הנאצינאל-סוציאליסטית.

נוסף ליחידות אלו עסקו בשיד אוצרות אמנות ותרבות גם אנשי-ס, יחידות של הוהרמאכט וכן שליחים של גרינג בראשותו של ק. מילמאן שדאגו לאוסף הפרטי של מפקדם.⁴

א. רוזנברג, שחתמה ב, שר לשטחי בריה"מ הכבושים, הקים והפעיל את המימשל האזרחי הגרמני בשטחים הכבושים שבצורה, שהמימשל הצבאי העבירם לאחריותו. הוא החליט להפעיל את המטה המיוחד שלו לריכוז אוצרות תרבות ואמנות גם בשטחים בבריה"מ שהועברו תחת שלטונו.

ב-20 באוגוסט 1941 הוציא רוזנברג הוראה ללוחות, הרייכסקומיסאר של אוסטלנד (אוסטלנד כללה את ליטא, לאטביה, אסטוניה וחלק מביילורוסיה), בה ציין שבתוקף התפקיד שהטיל עליו היטלר כמפקח כללי על הלימוד והחינוך

הרוחני והאידיאולוגי של המפלגה הנאציונאלי-סוציאליסטית, יופעל המטה המיוחד שלו גם באוסטלנד כדי להבטיח שאוצרות האמנות והתרבות יחרטו למען המחקר שייעשה ב„בית-הספר הגבוה“ שמוקם על-ידו. לצורך זה, נאמר בהוראה, יבוצעו פעולות התחכמה על-ידי גורמי המשטרה הכפופים לטימשל האזרחי ושתחומר יועבר לרשות „מטה מיוחד רוזנברג“, לוחות נדרש למנוע מאחרים לעסוק בתחרות אוצרות תרבות ואמנות.² למרות הוראה זו של רוזנברג, המשיכו הגורמים השונים לעסוק בשוד אוצרות האמנות והתרבות גם בשטחים שהיו בכפיפותו. ב-10 בספטמבר 1941 כתב קובה, גנרל-קומיסאר של ביילורוסיה, לרוזנברג, שבמינסק היו אוספים גדולים ויקרים של תמונות וחפצי אמנות שהוצאו כולם מהעיר, לפי פקודת רייכספיהרר-ס.ס. הימלר, ושנשלחו כנראה ללינץ ולקניגסברג. ב-16 באוקטובר 1941 פנה רוזנברג אל היטלר במכתב וביקש ממנו שיסמך את „מטה מיוחד רוזנברג“ לפעול באופן בלעדי בשטחי ברית-החברות הנמצאים בשלטון צבאי. במכתב זה ציין רוזנברג שגורמים שונים פועלים בהוצאת אוצרות אמנות ותרבות מהשטחים הכבושים בברית-החברות. ואם תינתן לו הסמכות הבלעדית לכך, הוא כותב, „אני אוכל להבטיח שכל דבריה-הערך האמנותיים יגיעו, בהתאם לתוכניותי האישיות של הפיהרר, למוזיאון של לינץ...“ רוזנברג ביקש במכתבו שהוראה כזו תינתן לצבא ול-ס.ס. וכי פוסת, מיופתי-הכוח של הפיהרר להקמת המוזיאון בלינץ, יגיש את בקשתו לר. והוא, רוזנברג, ידאג שמשאלותי יבוצעו במלואן.³ חלפה תקופה של למעלה מארבעה חצי חודשים עד שהיטלר נענה לבקשתו של רוזנברג. ב-1 במרץ 1942 הוא הוציא צו בו נאמר:

היהודים, הבונים התופשיים והאזרחים האידיאולוגיים של הנאציונאלי-סוציאליזם הקשורים אליהם, הם האשמים במלחמת הנוכחית המכוונת נגד הרייך. מאבק אידיאולוגי מתוכנן נגד כוחות אלה הינו משימה הכרחית בזמן המלחמה. לפיכך הטלתי משימה זו על הרייכסלייטר אלפרד רוזנברג בשיתוף עם ראש המטה של הפיקוד העליון של הכוחות המזוינים, המטה המיוחד שלו (Einsatzstab) לשטחים הכבושים ראוי לערוך ביקורות בספריות, ארכיונים, לשכות (בונים תופשיים) ואירגונים אידיאולוגיים ותרבותיים מכל הסוגים בהתאם לחומר הנמצא שם ולהחרימו לצורך מילוי המשימות האידיאולוגיות של המפלגה הנאציונאלי-סוציאליסטית, וכדי לאפשר מאוחר יותר מחקר מדעי בבית-הספר הגבוה (Hohen Schule). הוא הדין לגבי חפצי ערך תרבותיים יהודיים, או בבעלות של אחרים, וכן חפצי ערך שמקורם אינו ברור. תקנה על נוהלי עבודה משותפים עם הכוחות המזוינים יוציא ראש המטה של הפיקוד העליון של הכוחות המזוינים בתיאום עם רייכסלייטר רוזנברג. האמצעים הדרושים לביצוע משימה זו בתוך שטחי המזרח הנמצאים תחת טימשל גרמני (אזרחי) יינקטו על-ידי רייכסלייטר רוזנברג בתוקף סמכויותיו כשר של הרייך לשטחי המזרח הכבושים.

אדולף היטלר.⁴

בעקבות הוראה זו הוקם בברלין „מטה מיוחד רוזנברג לשטחי המזרח הכבושים“ לביצוע המשימות המוגדרות בצו של היטלר ובנוסף ל„מטה מיוחד רוזנברג“ שפעל

בשאר חלקי אירופה. כראש מטה מאנה גרהארד אוטיקאל (Unikal), כממונה על הספריות והחרמת ספרים הוצב ד"ר גוסטאב אב (Abb), מנהל הספרייה האוניברסיטאית בברלין. ליד המטה בברלין הוקמה „הספרייה המזרחית“ (Ostbucherei), שנועדה להיות מרכז לספרות סלאבית. ד"ר לייבראנד מה „משרד לשטחי המזרח“ הוציא הוראה לגבי הרייך באוסטלנד ולנציב הרייך באוקראינה ב־7 באפריל 1942 בעניין „אבטחת אוצרות התרבות“. בהוראה זו צויין שטיפול והחרמה של דברי אמנות, חומר מחקרי, ומוסדות מדעיים שנמצאים ברשות ציבורית, כנסייתית או פרטית הם בסמכותו של „מטה מיוחד רוזנברג“.⁷ בהוראה זו לא צוינה במיוחד הבעלות היהודית על החומר המזרחי. בתחום שלטונו של המימשל האזרחי נתן רוזנברג פירוש רחב ביותר לסמכויות „מטה מיוחד רוזנברג“, מבלי להגבילן לנכסי תרבות יהודיים או של אויבי הרייך האחרים.

ב־12 ביוני 1942 הוציא רוזנברג מכתב למוסדות וגורמי המימשל הבכירים ברייך השלישי, בו צויין שבשטחי המזרח תופסק פעילותם הספוצלת של מוסדות וגורמים שונים העוסקים בריכוז וקבלה של אוצרות תרבות וכל הפעילות הזו תרוכז באמצעות „מטה רוזנברג“ שבכפיפותו.⁸

למרות מכתב זה של רוזנברג וההוראה של היטלר התעוררו בשטח קשיים בהפעלת „מטה מיוחד רוזנברג“. ההבחנה בין חומר בעל ערך תרבותי ואידאולוגי שהיה בתחום האחריות של רוזנברג ובין חומר דוקומנטארי שנועד לרשויות אחרות עוררה חילוקי דעות בין הגורמים השונים, כולל הצבא, ה־ס.ס. וכד'. ד"ר לאמארס, שר המדינה וראש הלשכה של היטלר, הוציא ב־5 ביולי 1942 תזכיר לכל הרשויות הממלכתיות, בו צויין שבסמכותו של „מטה מיוחד רוזנברג“ לסרוק בכל שטחי המזרח. להוציא „המימשל הכללי שבפולין“, ולהחרים כל חומר הנמצא בספרייה, בארכיונים, בלשכות של הבונים החופשיים וכן בבעלות יהודית, פרט לחומר שחשיבותו משטרתית-פוליטית שיישאר בידי גורמי המשטרה.⁹

גנרל ואגנר (Wagner), קצין המינהלה הראשי בכוחות היבשה והממונה על המימשל הצבאי בשטחי בריה"מ הכבושים, הוציא פקודה לגורמי הצבא על „מטה רוזנברג“ וסמכויותיו, ב־30 בספטמבר 1942. פקודה זו מסתמכת על ההוראה של היטלר מ־1 במרץ 1942 וצויין בה הצורך במאבק רוחני נגד היהודים (Geistigen) (Bekämpfung der Juden). בפקודה נאמר שלשם איסוף החומר מוקמות „חידות פעולה מיוחדות“ בנות 20–25 איש ושעל הצבא בשטחי המימשל הצבאי לסייע להן בכל האמצעים. הודגש במיוחד שבין יתר הדברים שיוחרמו יהיו „נכסי תרבות שבבעלות או בהחזקה יהודית“.¹⁰

הפעולות בשטחי בריה"מ הכבושים

„מטה מיוחד רוזנברג“ הקים מרכזים בריגה, מינסק וקייב, ומהם ניהל את הפעולה בכל השטחים הכבושים של בריה"מ. שלושת המרכזים היו קשורים ישירות עם המטה בברלין. המרכז בריגה שבלאטביה היה אחראי לפעולות בארצות תבאלטיות – ליטא, לאטביה ואסטוניה – והיו לו שלוחות קדמיות בוילנה ובקובנה שבליטא, בטאלין (רואל) ובטארטו (דורפט) שבאסטוניה ובליפאית (ליבאו)

שבלאטביה. המרכז במינסק שבביילורוסיה היה אחראי לכל מרחב השטחים הכבושים של בריה"מ והיו לו שלוחות בסמולנסק, ויטבסק, מוגילב ואוריל. המרכז בקייב שבאוקראינה היה אחראי על הפעילות בכל דרום בריה"מ, כולל קרים וקאווקאז והיו לו שלוחות בחארקוב, רוסטוב על הדון, דניפרופטרובסק, קראסנודאר, חארסון וסימפול (קרים).

החלוקה לשלושה מרכזים תאמה את חלוקת החזיתות הצבאיות של כוחות היבשה הגרמניים בבריה"מ – חזית הצפון, המרכז והדרום. השלוחות הקדמיות הקשורות למרכזים גם הן נקבעו בהתאם לחלוקה המרחבית של החזיתות הצבאיות. מבין השלוחות הקדמיות היתה זו שבז'יטל הגדולה ביותר ולשם הובאו אוצרות אמנות ותרבות מרחבי הצפון והמרכז של שטחי בריה"מ הכבושים. בכל אחת מהשלוחות פעלו גרמנים אחדים וכוחות עבודה מקומיים, חלקם אקדמאים. רובם של אנשי „מטה מיוחד רוזנברג“ היו בעלי השכלה אקדמאית שלבשו מדים ונשאו דרגות מיוחדות. השלוחות פעלו במרבית הערים הגדולות. בהתבסס על ידיעות מלפני הכיבוש ועל עבודה מדיעין שלאחריו וחוך תיאום עם גורמי המימשל הצבאי או האזרחי במקום, נטלו אנשי „מטה מיוחד רוזנברג“ תחת פיקוחם את המוסדות שבתחום התעניינותם – ארכיונים, מוזיאונים, ספריות וכו'. לאחר מכן נעשה מיון ראשוני של החומר. מיון זה היה שטחי וסיכו נקבע על-ידי נכונותם של העובדים המדעיים המקומיים לשתף פעולה. בעקבות המיון הראשוני הוחלט מהו החומר שיועבר לגרמניה ומה יישאר במקום או יישלח לבתי-חרושת לנייר. בהגיע החומר למרכז בגרמניה הוא עבר מיון נוסף וחולק למוסדות השונים הכפופים לרוזנברג, לספריה המרכזית, לספריה המזרחית, למכון לחקר השאלה היהודית שבפראנקפורט, לאירגון תערוכות אנטי-קומוניסטיות ואנטי-יהודיות וכו'.

בחומר הארכיוני הנמצא ב„יד ושם“ מצויים תיאורים על פעולות של „מטה מיוחד רוזנברג“ בשטחי בריה"מ. השלוחה של המטה בסמולנסק מיינה והחרימה חומר מארכיונים, מהספריות העירוניות ומארכיון הבישופ, באפריל 1943 תרעבר משלוח של 7 קרונות-משא לחז'יטל ואוחסן במגור הבנדיקטיני למיון נוסף. לקראת שילוח לגרמניה, היחידה שבמינסק מיינה והחרימה ספרים מספריית לנין, ספריית המוזיאון של מינסק, מתוך האקדמיה הביילורוסית למדעים, וספרי-קודש מבתי הכנסת שבעיר. מהארקוב הוצאו, לאחר מיון, אלפים אחדים של ספרים מספריה ע"ש קורז'נקו ומאות תמונות בעלות ערך מהגאלריה העירונית. בקייב הוצא מהמוזיאון לאמנות הרוסית אוסף יקר-ערך של איקונין וכן הוצאו אלפי אקספונטים מהמוזיאון לאמנות האוקראינית, מהמוזיאון ההיסטורי, מהמוזיאון ע"ש שבצ'נקו וכן הכנסיה הגדולה סופייסקי. מהספריה של האקדמיה האוקראינית למדעים הוצאו 320 אלף ספרים. מגובגורוד הוצאה הספריה של המוזיאון ההיסטורי.

„מטה מיוחד רוזנברג“ אירגן במינסק ערים בהן פעל, ביניהן וילנה, קייב ועוד, תערוכות בעלות תוכן אנטי-קומוניסטי ואנטי-יהודי (כדי לקשר בין הבולשביזם ליהדות) לעורכי תעמולה בקרב גורמים מקומיים. בגרמניה אירגנו אנשי של רוזנברג תערוכות ובהן מוצגים שהובאו מהמזרח. בתערוכות אלו הוצג חומר סובייטי אנטי-דתי, פירסומים סובייטיים בשפה הגרמנית, ספרים סובייטיים על

מוסיקה, מדע ותקלאות, ספרים רוסיים מתקופת הצארים, עיתונים ופירסומים סובייטיים מן השנים 1941-1942 הקוראים למלחמה בפולש הנאצי, ועוד. במיסמך של „מטה מיוחד רוזנברג“ צויין שיחידותיו סרקו 2265 מוסדות בשטחי בריה"מ הכבושים, מתם 375 ארכיונים, 957 ספריות, 531 מכונים מדעיים ו-402 מוזיאונים. כמו־כן נסרקו בארצות הבאלטיות (אוסטלנד) 921 מוסדות, באוקראינה ובקאווקאז 1033 מוסדות ובשטחי ביילורוסיה 1311 מוסדות. כתשעים אלף ספרים שתוכנם היה בולשביסטי, לפי הגדרת אנשי מטה רוזנברג, הועברו ל„ספריה המורחבת“ ספרים אלה הובאו מ־31 ערים שבבריה"מ, ביניהן ריגה, קובנה, וילנה, דונינסק, טאלין, מינסק, באראנוביץ, קייב, חארקוב, קראסנודאר, וורונז', סימפראפול ועוד.¹² יחידות של „מטה מיוחד רוזנברג“ פעלו בשטחי בריה"מ הכבושים עד לנסיגת הצבא הגרמני משטחים אלה בחודשי קיץ 1944. במהלך הנסיגה התברר לרוזנברג שחומר דוקומנטארי חשוב ביותר נשאר בשטחי אוסטלנד שעדיין היו בשליטת הצבא הגרמני. באוגוסט 1944 ניתנה הוראה ממטה המיבצע לפנות לגרמניה את הארכיון הממלכתי והארכיון העירוני של ריגה, הארכיון העירוני של טאלין, הספריה האוניברסיטאית של העיר טארטו ואוצרות תרבות נוספים מלאטביה ואסטוניה. בספטמבר 1944 דווח לרוזנברג שבשעת הנסיגה מאוקראינה העביר רייכסמייסאר קוך לפרוסיה המזרחית כ־85 ארגונים עם אוצרות אמנות ותרבות, ביניהם ציורים בעלי ערך רב, איקונין כנסייתיים עתיקים מהמאות ה־16, ה־17 וה־18 וכן יצירות מפורסמות של ציירים רוסיים מהמאות ה־18 וה־19. עותק מדו"ח זה נשלח להיטלר.¹³ בדו"ח המסכם את פעילותה של „מחלקת אמנות הציור“ שבמטהו של רוזנברג צויין שבעת הנסיגה משטחי בריה"מ נשלחו לגרמניה מאות אחדות של איקונין החשובים ביותר, מאות אחדות של ציורים רוסיים מהמאות ה־18 וה־19 וריהוט מיוחד. כמו־כן נשלחו לגרמניה אוספים מגוונים של אמנות בולשביסטית ואמנות מזרחית למטרות מחקר פוליטי, וכן אוסף עשיר של ארכיטקטורה סובייטית.¹⁴

החרמת אוצרות אמנות ותרבות יהודיים

הצו של היטלר מ־1 במארס 1942 להקמת „מטה מיוחד רוזנברג“ פותח במלים „היהודים, הבוניהם החופשיים... הם האשמים במלחמה הנוכחית המכוונת נגד הרייך...“ וצוין בו שתפקיד המטה המוקם יהיה לחזרים „דברי ערך תרבותיים השייכים ליהודים או בבעלותם...“ הדגש על היהודי כאויב הרייך שכורח וצא להיאבק בו והחרמת נכסי תרבות ואמנות שלו חשובה היא במאבק זה — מודגשים גם במיסמכים של גרינג ושל הוהרמאכט המתייחסים לפעולת „מטה מיוחד רוזנברג“, ואנשי רוזנברג ראו אמנם במשימה זו את אחד התפקידים החשובים בפעילותם.

מוסדות העשירים בחפצי אמנות ותרבות יהודיים נמצאו רובם ככולם בשטחים שסופחו לבריה"מ בשנים 1939—1941. אזורים אלה כללו את ביילורוסיה המערבית, את אוקראינה המערבית, להוציא איזור לבוב, ואת ליטא, לאטביה ואסטוניה. בשטחי בריה"מ הכבושים שהיוו חלק מהמדינה הסובייטית עד פרוץ מלחמת העולם

השנייה לא היו מוסדות תרבות או מדע יהודיים גדולים. בשטחים אלה חוסלו המוסדות שאופיים ותוכנם היה לאומי-יהודי עוד בשנים הראשונות של השלטון הסובייטי (בניהם ספריות, בתי-ספר, עיתונים וכדומה). גם אותם המוסדות היהודיים שהוכנסו ואופיים היה קומוניסטי נפגעו אף הם קשה בחקיקת הטיהורים הסטאליניסטיים.

במקורות יהודיים, פרט לאלה שמוילנה ומקצתם מקובנה, אנו מוצאים מעט חומר על פעילות „מטה מיוחד רוזנברג“. בקובנה, שם פעלה שלוחה ממטה רוזנברג, נצטוו יהודי הגיטו על-ידי השלטונות הגרמניים ב־18 בפברואר 1942 למסור את כל הספרים שברשותם, כולל ספרי דת. בצו צוין, שעל אי-מסירת הספרים אנשים ייענשו בכל תחומיה. על החרמת הספרים כתב יוסף גארי: „האמצעי היחידי עבור יהודי הגיטו להשתחרר מהמציאות האיומה ואפילו לרגע אחד, היו הספרים... לפיכך הגזירה למסור את כל הספרים התקבלה על-ידי תושבי הגיטו בלב כבד. כל מי שרק יכול היה, הסתיר חלק מהספרים שהיו יקרים לו במיוחד. אחרים החליטו שעדיף להם לשרוף את הספרים מאשר למסרם לידי הנאצים. יש לציין שבזמן אקציית הספרים הצליחו צעירים אחדים, שהשתייכו לתנועת הנוער הציונית א.ב.צ., להוציא ממקום הריכוז אלפי ספרים חשובים, במיוחד בעברית. עשרות אלפי ספרים נמסרו לשלטונות.“¹⁶ אנשי „מטה מיוחד רוזנברג“ בקובנה העסיקו אצלם קבוצת יהודים מהגיטו. הספרים מקובנה נשלחו חלקם למרכז הווילנאי למיון נוסף וחלקם לבתי-חרושת לגיר. לוויילנה הגיעו גם ספרים יהודיים משאבלי וממרימפול שבליטא.

בלאטביה ניתנה הוראה ב־1 באוגוסט 1941 להכין רשימות ולהוציא משימוש הציבור את כל הספרים בעלי תוכן קומוניסטי ואנטי-גרמני וכל הספרים היהודיים בכל השפות. הוראה זו ניתנה על-ידי הממשל תלאטבי הפרו-גרמני שהוקם עם הכיבוש הנאצי, בהתאם להנחיות מחלקת התעמולה של הוהרמאכט, ועוד לפני כואם של אנשי רוזנברג ללאטביה. ביולי 1942 ניתנה הוראה על-ידי הממשל האזרחי הגרמני לרכז את כל אוצרות התרבות והאמנות היהודיים והבולשביסטיים, תוך דגש על איסוף ספרים.¹⁷ הוראה זו ניתנה במסגרת פעילות „מטה מיוחד רוזנברג“ בלאטביה. ספרים אלה עברו מיון על-ידי אנשי רוזנברג וחלקם נשלחו לאחר-מכן לגרמניה. באחד המיסמכים על „הספריה המרכזית“ מוזכרים משלוחי ספרים שהגיעו מריגה ביולי ובאוגוסט 1943.¹⁸ אין לנו ידיעות על יהודים מגיטו ריגה ומגיטו ליבאו שהועסקו על-ידי „מטה מיוחד רוזנברג“ במיון ספרים יהודיים. גם באסתוניה, שם היתה עד למלחמה קהילה קטנה של 4500 יהודים, פעלו אנשי רוזנברג להחרמת ספרים יהודיים. בטאלין תחרימו את הספרייה שהיתה במרעדון היהודי לשעבר. בספרייה האוניברסיטת של העיר טארטו (דורפאט) היה אוסף גדול של ספרים ביידיש. הגרמנים ציוו לשרוף חלק מהספרים וחלק להעביר לגרמניה. צובדי הספרייה המקומיים הצליחו להציל חלק מהספרים.¹⁹

מבין כל המרכזים היהודיים במזרח בהם פעלו אנשי „מטה מיוחד רוזנברג“ סיפקה להם וילנה, שבגלל חיי התרבות והדת היהודיים בה כונתה בעולם היהודי „ירושלים דליטא“, את המקור החשוב והעשיר ביותר לביצוע משימתם. היו בה

בווילנה מוסדות יהודיים רבים ובהם אוצרות של תרבות ואמנות. בין הספריות הרבות בלטה במיוחד ספריית סטראשון, שנוסדה בשנת 1893, ובה כ-35 אלף כרכים, כחציתם ספרות רבנית. כן היו בספריה זו כתבי־יד עתיקים החל מהמאה ה-15. „תחברת היהודית ההיסטורית והאתנוגראפית“, שנוסדה בשנת 1903, אספה חומר יהודי יקר־ערך בתחומי ההיסטוריה, הפולקלור, הספרות, הדראמה, המוסיקה והציור. בספריה של החברה היו כתבי־יד מקוריים ביידיש ובעברית של סופרים ידועים־שם. המכון היהודי המדעי „ייווא“, שנוסד בשנת 1924, עסק באיסוף נכסי תרבות יהודיים בתחומים שונים ובעבודות מחקר. ב„ייווא“ היה אוסף גדול של כ-20 אלף ספרים, עתונות ביידיש שהופיעה בכל חלקי העולם, אוסף תמונות של ציירים יהודים ואוצר של מוסיקה יהודית. בוויילנה היו מיספר הוצאות־לאור של ספרים יהודיים וכן הופיעו שם, עד לתקופה הסובייטית, חמישה עתונים יומיים והוצאות פרודיות. במשך השנה של השלטון הסובייטי בעיר — מיוני 1940 עד יוני 1941 — נסגרו אמנם מוסדות יהודיים רבים, אך אוצרות האמנות והתרבות שבהם נשארו ברובם המכריע במקום ונפלו לידי הגרמנים עם כיבוש העיר בסוף יוני 1941.

כחמישה שבועות לאחר כיבושה של וילנה על־ידי הגרמנים הגיע לשם שליחו של רוזנברג, מרצען מ„המכון לחקר והשאלה היהודית“ שבפראנקפורט, כדי לבדוק מהו החומר שנמצא בשני המוסדות היהודיים הגדולים שב־עיר — ב„ייווא“ ובספריית סטראשון. גוה פרילוצקי, שהיה בעבר מנהל „ייווא“, וחייקל לונסקי, מעובדיה הבכירים של ספריית סטראשון, נלקחו למשטרת הבטחון וה־ס.ד., וחובאו בפני שליחו של רוזנברג. הם נדרשו להכין רשימות של דברי דפוס עתיקים ונדירים וכן של אוצרות תרבות יקר־מציאות אחרים. פרילוצקי ולונסקי הוחזקו במרתפי משטרת הבטחון וה־ס.ד., ומשם היו נלקחים בוקר־בוקר ל„ייווא“ ולספריית סטראשון להכנת הרשימות ובערבים היו מוחזרים לבית־המאסר. שבועות אחדים ארכה עבודתם ולאחר שהרשימות הוכנו, חזר נציגו של רוזנברג לברלין ולקח עמו שישה אינקוגנאבלים מספריית סטראשון. בעקבות ביקור זה הוצאו מ„ייווא“ ספרים יקר־ערך נוספים ונשלחו לגרמניה. גוה פרילוצקי מצא את מותו במרתפי משטרת הבטחון באמצע אוגוסט 1941 ואילו חייקל לונסקי שוחרר בסוף אוגוסט 1941, ערב הכנסתם של יהודי וילנה לגיטו.¹⁰

בתחילת 1942 התמקמה בוויילנה, שדותה בתחום שליטתו של הממשל האזרחי של רוזנברג, יחידה מ„מטה מיוחד רוזנברג“. בראש היחידה עמד ד"ר יוהאן פול (Johann Pohl) שלפי עדויות שונות למד בעבר באוניברסיטה העברית בירושלים, והיו בה עוד המדענים ד"ר מילר וד"ר וולף. בתקופת פעילותה של יחידה זו בוויילנה התחלף הסגל הגרמני והיו שם לסירוגין וילי שפר, שפורקאט, ד"ר גאטברד ואחרים. היודנראט נדרש להעמיד לרשות אנשי רוזנברג 20 עובדים, חלקם אנשי ספרות ומדע, ביניהם הרמן קרוק מומחה לספרנות וספריות יידיש, וליק קלמנביץ' מפעילי „ייווא“, וחייקל לונסקי. זמן־מה לאחר־מכן צורפו לקבוצה זו הסופרים אברהם סוצקובר, שקרקה קצ'רינסקי ואחרים. המשימה הראשונה שהוטלה עליהם הייתה להוציא את ספריית סטראשון ולהעבירה לבניין תאוניברסיטה ברחוב

„מטה מיוחד רוזנברג“

אוניברסיטצקה 3: שם נקבע מקום הריכוז לכל הספרים שיוחרמו בוויילנה. ה. קרוק
כותב בימנו ב־19 בפברואר 1942:

לפני יומיים נקראתי, יחד עם קלמנוביץ' ולונסקי, על־ידי נציגיו של
אלפרד רוזנברג. לאחר המפגש היה ברור — הם מוציאים את ספריית
סטראשון ומעבירים אותה לבניין האוניברסיטה. עלי לנהל תעברה זו... הועמד
לרשותנו שטח גדול בתוך בניין האוניברסיטה, מקום שם היה בזמן הבול-
שביקים הסמינאר המרקסיסטי-לניניסטי... אני וקלמנוביץ' הרגשנו משונה,
אין אנו יודעים אם אנו קברנים או מצילים. אם נצליח לשמר
אוצרות אלה בוויילנה, אז ייתכן שזה יהיה הישגנו הגדול; אך אם הספריה
תישלח, הרי אנו נתנו את ידינו לכך...²⁰

לבניין האוניברסיטה הועברו, בנוסף לספריית סטראשון, ספרי־קודש מעשרות
רבות של בת־יכנסת ובת־מדרש שבעיר. ב־12 במרס נשלחה עוד קבוצת עובדים
יהודים ליוריא, שנועד להיות מקום לריכוז ספרים וחברי אמנות יהודיים מכל
העיר. אוצרות האמנות והתרבות שהיו ב„יוריא“, ביניהם הקטלוגים, מיסמכים,
אוספי ספרים נדירים, אוספי עתונות, תמונות ועוד, הוכנסו למרתף ללא כל סדר
ונפגעו קשה. לאחר מיון ראשוני של החומר ב„יוריא“ התברר שכל ארכיון
העיתונים ובו כ־12 אלף עיתונים, אלפי ספרים בחלקם הגדול עתיקים, כתבי־יד
של מנדלי-מוכרספרים, ה. ל. פרץ, שלום-עליכם ואחרים, נשלחו כבר לגרמניה או
גלקחו. סתוך 120 תמונות נשארו רק 20 ומתוך 402 תיקים המכילים חומר
פולקלורי נשארו אחדים בלבד.²¹

החומר שנאסף בבניין האוניברסיטה ובבניין „יוריא“ חלקו נשלח לגרמניה
וחלקו לבתי־חרושת לגייר שבקירכת ויילנה. ביולי 1942 נשלחו לגרמניה כ־90
ארגונים ובהם ספרים וחפצי אמנות. משלוח שני, של 35 ארגונים ובהם 9403 ספרים,
נשלחו ל„מכון לחקר השאלה היהודית“ שבפראנקפורט בפברואר 1943. גם
עיתונים שנאספו נשלחו לשם. מאות ספרי־תורה נשלחו לבית־חרושת לעורות
ולנעליים. מאטריצות של דברי דפוס חשובים, שנשמרו במשך שנים, נמכרו כעופרת
והתכו. ההוראות למשלוחים ויעדיהם הגיעו מהמרכז של „מטה מיוחד רוזנברג“
שבריגה. משלוחים לגרמניה התעכבו מדי פעם בגלל המחסור באמצעי תובלה
ומסיבה זו היו מקרים שחומר שנועד להישלח לגרמניה נשלח לבית־חרושת לגייר.²²
באוגוסט 1942 הציגו אנשי רוזנברג בבניין „יוריא“ תערוכת אנטי־יהודית על
נושאי התרבות היהודית וקשריה לבולשביזם, תוך שימוש בספרים ובמוצגים שהיו
או נאספו בבניין יוריא. התערוכה גורעת לאנשי המימשל הגרמני והליטאי המקומי
וגם לאזרחים שיבואו מגרמניה. הכנת החומר לתערוכה הוטלה על העובדים היהודים
בראשותו של קלמנוביץ'. ש. קצרינסקי, שהעסק עליידי אנשי רוזנברג כותב
על התערוכה:

...ביחד עם תמונתו של הגאון מוויילנה הם תלו את הפוליטביור
הקומוניסטי. ביחד עם ספר־תורה עתיק, תמונות כיצד יהודים־כולשביקים
מענים איכרים ליטאים. למעשה היו אלה צילומים של יהודים שחפרו
קברים לעצמם וצילומים של יהודים שעונו ונרצחו.²³

באוגוסט 1942 דרשו אנשי רוזנברג מיושב־ראש היודנראט להכין עבורם מפה מפורטת של העיר וילנה מלפני המלחמה ובת יצוינו מקומותיהם של כל בתי־הכנסת, בתי־המדרש וכן מוסדות התרבות ומוסדות הציבור היהודיים. בנוסף לכך נדרשו היהודים להכין מפה של הגיטה. אנשי רוזנברג חקרו את מוצאם של הקראים ואם יהודים הם מבחינה גזעית או לא. קלמנוביץ נדרש עליהם לתרגם ספרים בנושא זה לגרמנית וביניהם ספר ברוסית מאת החכם הקראי הווילנאי שרית בן שפשאל. במאוס 1943 הוטל על העובדים היהודים ב„יווא“ להכין מיסמך ובו תיאור היסטורי וארכיטקטוני של כל בתי־הכנסת, הארמונות, התיאטראות, הארכיונים, הספריות ובתי־הספר הגבוהים שבוילנה. העובדים, עליהם הוטלה העבודה, קיבלו רשיון מיוחד לבקר בכנסיות ולגבות עדויות מהכמרים. כמו־כן הוטל על העובדים היהודים לתרגם ספרים מידיש לגרמנית ולהכניס סדר בספריות רוסיות שהובאו ל„יווא“.

אנשי רוזנברג ניהלו עם עובדיהם היהודים יחזות ותחקירים. קרוק מספר שהוא, קלמנוביץ ואחד מאנשי היודנראט העומנו, בפברואר 1942, למשרד של „מטה מיוחד רוזנברג“. בשיחת שניהל עמם אתה המדענים הגרמנים הם נשאלו על סיבות המאבק בין עברית ויידיש. מה מקשר את העברית לארץ־ישראל? מה היה היחס של תבולשיביקים לעברית? ועוד.²¹

היהודים שהועסקו בעבודה ב„מטה מיוחד רוזנברג“ פעלו להצלחתם של ספרים יקר־ערך ונכסי תרבות ואמנות אחרים. בזאת הם ראו את עיקר יעדם והצדקה לעבודתם. בתורם לגיטו, בגמר יום העבודה, הסתירו אנשים אלה בבגדיהם ספרים, מיסמכים, ספרי־קודש וכתבי־יד העבריים תוך סיכון חייהם. בשנה וחצי של עבודתם הועברו לגיטו אלפי ספרים ודברי אמנות. חלק מהדברים שהוברחו, והיקרים שביניהם, הוסתרו בתוך מחבואים בגיטו. מקצת מהספרים הוכנסו לגיטו ברשות המיטשל הגרמני המקומי ואנשי רוזנברג, ספרים, תמונות, פסלים וערכי תרבות אחרים שלא ניתן היה להבריחם לגיטו הוסתרו בתוך בניין „יווא“, בעליית־הגג, בין קרשים בקירות הבניין ובמרתף. במחבוא מיוחד שנבנה מתחת לבניין הוסתרו אלפי ספרים. בין העובדים ב„יווא“ היו גם אחדים שהשתייכו למחתרת היהודית בגיטו — ה־פ.א.א. — ביניהם סוצקבר, קצ'יגנסקי, רוזיקה קורצ'ק ומיכאל קובנר. חברים אלה מצאו בין אלפי הספרים שהובאו ל„יווא“ חוברות הדרכה צבאיות והבריחו אותן לגיטו לשימוש המחתרת. הם גם הצליחו לקנות נשק ולהכניסו לגיטו.²²

פעולתם של אנשי רוזנברג בוילנה התבססה בעיקר על עבודתם של היהודים. היא נמשכה למעלה משנה וחצי, עד לחיסול הגיטו. לפי עדויותיהם של קרוק, קלמנוביץ ואחרים מהעובדים היהודים, ניתן היה לסיים את פעולתם תוך פרקי־זמן קצר בהרבה, אך מנהלי היחידה הגרמנים היו מעוניינים למשוך את העבודה, כדי שלא ינוסו לצבא ויישלחו לחזית. למטרה זו הופחת במאוס 1943 מיספר העובדים היהודים.

במהלך השילוחים לאסתוניה וחיסול גיטו וילנה בחודשים אוגוסט־ספטמבר 1943 הסתיימה עבודתם של היהודים אצל אנשי רוזנברג וסמ־מטה לאחר־מכן גם

פעולתה של שלוחת „מטה מיוחד רוזנברג“ בחילתה היהודים שהעסקו על-ידי אנשי רוזנברג רובם נשלחו למחנות־הריכוז באסתוניה ושם מצאו את מותם, ביניהם קרוק וקלמנוביץ. אחרים יצאו לערות ולפארטיזאנים. לאחר שחרור וילנה, ביולי 1944, חזרו מהיערות אחדים מהיהודים שהעסקו על-ידי אנשי „מטה מיוחד רוזנברג“, ביניהם סוצקבר, קצ'רינסקי וקורצ'ק. אתה הפעולות הראשונות שנעשתה על-ידם בעיר המשוחררת היה לחפש אחרי אוצרות התרבות והאמנות היהודיים במקומות שרוכזו על-ידי אנשי רוזנברג ובמקומות שהוסתרו על-ידם בגיטו. הם מצאו חלק מהספרים ומחפצי־האמנות שהסתירו בגיטו; חלק אחר נעלם או נמצא מתחת להריסות הבתים. יצירת דורות רוחנית ותרבותית עשירה ביותר, שמקורה בוויילנה או באוספיה של „ירושלים דליטא“, חרבו בשואה יחד עם נושאתה.

אחרית הדבר

„מטה מיוחד רוזנברג“ ליטחי המורח הכבושים וכן המוסדות לשם נשלחו אוצרות התרבות והאמנות היהודיים והלא־יהודיים שנגולו, פעלו עד לפילתה של גרמניה הנאצית. כמחלף המלחמה נאלצו מוסדות אלה לפנות את הערים ברלין, פראנקפורט ועוד ולעבור למקומות אחרים בגלל ההפצצות של מטוסי בעלות־הברית. „מטה מיוחד רוזנברג“ עבר בחורף 1943/44 מברלין לרטיבור שבשלזיה, צבאות בעלות־הברית מצאו חלק מאוצרות האמנות והתרבות שהחזקו על-ידי „מטה מיוחד רוזנברג“. בדו"ח של המיטשל הצבאי של בנות־הברית באוסטריה, מ־1 באוגוסט 1945, צוין שבארמון טאנצנברג, לשם הועברה מברלין וממאנהיים „הספריה המרכזית“ של „בית־הספר הנכות“ בסתיו 1944, הם מצאו בין 300 ל־400 אלף ספרים וקאטאלוגים שהחזקו על-ידי „מטה מיוחד רוזנברג“, וביניהם אוספים שלמים שהובאו משטחי ברית־המועצות.²¹

האמריקנים הקימו באיזור־הכיבוש שלהם בגרמניה מרכז מיוחד באופנבאך שבאיזור פראנקפורט, שם ריכזו אוצרות אמנות ותרבות ש„מטה מיוחד רוזנברג“ החזיקם והם נפלו לידי האמריקנים. כשניים וחצי מיליון ספרים הובאו לאופנבאך, וכן כשש־מאות ספרי־תורה. הספרים עברו מיון לפי הארצות והמקומות מהם הוחזרו והוחזרו לארצות אלו. כשלוש מאות אלף ספרים, רובם המכריע ביידיש או בעברית, בחלקם ספרי דת, לא זוהו מקום החרמתם. חלק מהם הועברו לספריות שבמחנות הפליטים היהודים שהוקמו או בגרמניה. לצורך זיהוי הספרים ושיוכם, ובמיוחד לזיהוי כתבי־יד יהודיים נדירים, נעזר הצבא האמריקני באנשי מחקר ומדע יהודים וברבנים שהיו בשירות הצבא האמריקני.²² אך באותם מקרים בהם גם זוהו החומר ומקום המוסד היהודי בשטחי ברית־המועצות ממנו הוא נלקח, לא היה למעשה למי להחזירו, כי המוסדות האלה וגם היהודים במקום לא היו עוד. הפעולות של צבאות בעלות־הברית יכלו לתקן אך במעט את תוצאות הגזל של נכסי תרבות ואמנות והרס המוסדות היהודיים. גרמניה הנאצית על מנגנוניה הרבים, ובתוכם „מטה מיוחד רוזנברג“, החריבה תרבות עשירה ויצירה רוחנית לתפארת של דורות יהודיים רבים של אותה אירופה שנכבשה על-ידם.

הערות

1. PS-1015 B — מיסמכי נירנברג.
2. Joachim Fest, *The Face of the Third Reich*, Pantheon House, 1970, p. 172.
3. PS-1015 I — מיסמכי נירנברג.
4. P. M. Зейдман, *Дамы с Горюстаем. Как Гитлеровцы Грабили Художественные Сокровища Европы*. Прогресс, Москва 1966, ע"ע 42-44, 188-189, 192 (תרגום מספר שהופיע בגרמניה המזרחית ב-1963; להלן: וידבין).
5. PS-1015 C — מיסמכי נירנברג.
6. וידבין, ע"ע 52-54, 196-197.
7. PS-1015 K — מיסמכי נירנברג.
8. PS-1015 Q — מיסמכי נירנברג; דו"ח על הספרייה המרכזית של בית-המספר הגבוה, ספרית ירושם 2076-580, עמ' 8.
9. PS-1015 N — מיסמכי נירנברג.
10. PS-1015 D — מיסמכי נירנברג.
11. PS-1015 N/O — מיסמכי נירנברג.
12. ארכיון ירושם FA 73/1; מטה מיוחד רוזנברג — Offenbach Archival Depot; ספרית ירושם 2076-580; וידבין, ע"ע 199-200, 203-204.
13. Преступные Цели, Преступные Средства. Документы, изд. Полн.: 349-348, 344, 343, ע"ע 1968, тической Литературы, Москва 1968, (להלן: מטרות נפשעות).
14. PS-1015 B — מיסמכי נירנברג.
15. יוסף גאר, אנטוקם פון דער יידישער קאדנע, סינכען 1948, עמ' 99.
16. *Миз Обвиняем*, изд. Лнесма, Рига, ע"ע 81-82.
17. ספרית ירושם 2076-580, עמ' 9.
18. סאטשטיש היימלאנד, 1970, מס' 8.
19. אברהם סוצקבר, גישו וילנה, הוצ' שכו, תל-אביב תשי"ז, עמ' 97 (להלן: סוצקבר); הערמאן קרוק, מאגבור פון ווילנער נעטש, ירווא, ניו-יורק 1961, ע"ע 73, 180 (להלן: קרוק).
20. קרוק, ע"ע 178-180.
21. שם, ע"ע 200, 240, 272.
22. קרוק, ע"ע 267, 457, 468; סוצקבר, עמ' 99; ש. קאטשערגינסקי, סאטיזיאנער גייזען, פחית, גרמנית, עמ' 68 (להלן: קצ'רגינסקי); וליק קלמנוביץ, יוסן גנישו וילנה, מורשה, תשל"ז, ע"ע 73, 91-92, 129 (להלן: קלמנוביץ).
23. קלמנוביץ, ע"ע 73-75; קצ'רגינסקי, עמ' 69.
24. קרוק, ע"ע 182-183, 330, 469, 476; קלמנוביץ, ע"ע 78, 82, 105, 129-130.
25. קרוק, ע"ע 179, 351, 535; קצ'רגינסקי, עמ' 69; קלמנוביץ, עמ' 112; סוצקבר, עמ' 101; רודיקה קורציק, לחבות באמר, מורשה, ע"ע 96-97.
26. ספרית ירושם 2076-580, עמ' 9.
27. ארכיון ירושם, FA 73/2.

Research

Menachem Shelsch, a member of kibbutz Mishmar Ha'emek, a teacher and educator, in his doctoral thesis done at Tel-Aviv University researched the holocaust of the Croatian Jews. We present here the chapter which deals with the participation of Yugoslavian Jews in the struggle against the Nazis and their role in the partisan units, which was great, taking into consideration their part in the general population.

Itzhak Arad, Head of the Directorate of Yad Vashem, examined and summarized the activities of the Rosenberg Special Command for the collection of cultural works in the occupied territories of Eastern Europe. The writer concentrates on deeds of confiscation, robbery and the destruction of the cultural and artistic Jewish assets. He also provides statistical data on the subject.

Benjamin Eckstein, of the Hebrew University in Jerusalem, examines the documents of the Mauthausen death camp which deal with activities of the camp hospital and with the classification of the patients according to their diseases. The documents indicate that most of the diseases were a result of hunger.

Within the framework of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University in Jerusalem, **Jonathan Kaplan** wrote a research treatise on the activities of the Bergson Group, a branch of the "Irgun", in U.S.A., during World War II, and its public initiatives concerning the events in the Concentration Camps. A special emphasis was laid on the relations of the members of the delegation with the Jewish and non-Jewish leaders of U.S.A.

Documentation

Yerachmiel Cohen, of the Hebrew University in Jerusalem, discusses a document (of 1942) which relates to the beginning of the activities of the General Organization of the Jews in (occupied) France (UGIF). This document throws light on the relationship between the Jewish leadership and with the heads of Vichy's rule.

Akiba Skidel, a member of kibbutz Kfar Blum, served in the United States Army during World War II. We publish here an additional part of the letters he sent to his family in those days (see: *Yabot Moreshet* 27). In the letters he describes his meetings with the survivors immediately after their release and his contacts with a Gar'in of young pioneers who founded the "Buchenwald Kibbutz", on the farm of one of the Nazi leaders.

Books

Yehoshua Bichler, a member of kibbutz Lehavot Haviva and one of the survivors of Auschwitz death camp, submits his criticism on Hans Langbein's